

A templom építésének története

Csongrád a 18. század közepén jellegzetes délföldi, magyar ajkú, római katolikus település volt; lakossága a kedvező adózási feltételek miatt folyamatosan gyarapodott. Annak ellenére, hogy a földesúr és kegyúr, gróf Károlyi Ferenc majd fia, Károlyi Antal a korábbi kedvezményeket fokozatosan feloldotta és a jobbágyság terhei jelentősen súlyosbodtak, Csongrád lakossága a század közepére közel hatezer főre emelkedett és a település észak-nyugati irányú terjeszkedésnek indult.¹ A félsziget-szerű központ – szívében a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt (mai Szent Rókus) templommal – a sűrű beépítettség miatt többé nem tudta kiszolgálni a fejlődéssel együtt jelentkező igényeket, új centrumot kellett kialakítani.²

Az új templom építésének szándéka már 1760 elején felmerült. Erről értesülünk Berinkei Márton csongrádi plébános 1760. április 20-án kelt leveléből, melyben arról tudósítja a kegyurat, Károlyi Antalt (1732–1791), hogy amint kijelöli, vagy megbízottjával kijelölteti a templom építésének helyét, azonnal hozzálát a munkálatok előkészí-

téséhez, a mészbeszerezéséhez és olttatásához.³ A templom helyének kiválasztását végül 1761-ben Károlyi Antal a csongrádiakra bízta, az építkezések megkezdését pedig 500 forint adománnyal támogatta. Erről egyik, Hódmezővásárhelyről küldött leveléből értesülünk, melyben kiköti azt is, hogy a templom tervrajzát ő maga fogja elkészíttetni.⁴ Károlyi Antal – a belsővárosi templomot építtető Károlyi Sándor (1669–1743) unokája – döntött tehát a tervrajzról, a kivitelezést végző építőmester és a különféle mesteremberek személyéről. Gondoskodott az építőanyagokról valamint a berendezésről; az oltárokról, szószékről, orgonáról, harangokról és a különböző szerelvényekről, liturgikus tárgyakról. Ezekről elsősorban a csongrádi plébániatemplom irattárában őrzött *Historia Domus* (háztörténet), valamint a Károlyi család levéltárában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) és a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban fennmaradt források tanúskodnak.

Károlyi az épület struktúrájára, kialakítására vonatkozó elképzeléseit, meglátásait a tervezést megelőzően a váci püspöki hivatalnak is elküldte.⁵ A templom tervrajzához 1763 tavaszáig több javaslat, variáns is készült. Ezek elsőként a plébános kezeihez jutottak, aki továbbította Károlyi Antalnak, hogy kiválaszthassa a számára legmegfelelebbet. A gróf 1763. március 29-i válaszából kiderül, hogy a B-vel jelzett tervvariáns mellett döntött. Engedélyezte továbbá, hogy a feladatra legalkalmasabbnak tartott Peitmiller József pesti építő mestert bízzák meg a kivitelezéssel. Levelében sürgette az építkezés megkezdését, az alapkö elhelyezését, melynél – mint jelezte – egyéb elfoglaltságai miatt nem tud megjelenni.⁶ A fejleményekről Fábián István plébános a váci püspököt is tájékoztatta, leveléhez csatolva Károlyi

levelének másolatát. Kérte, hogy a megyéspüspök közölje a számára alkalmas időpontot az alapkövetételére, illetve, ha ő maga nem tud megjelenni, küldjön valakit maga helyett. Az ünnepélyt a plébános legkésőbb május elsejéig szeretne volna lebonyolítani.⁷

Az új templom alapjait a felszámolásra ítélt temető helyén jelölték ki, melynek területén egy kicsiny, Szent Rókus, Rozália és Sebestyén tiszteletére állított kápolna is állt. A templom mögött, a mai Nagyboldogasszony Általános Iskola épületének jobb sarkánál látható kőköcka az egykori temetői főkereszt talapzata lehet.

Bár a templom alapkövének elhelyezésére csak 1763 tavaszán kerülhetett sor, valószínűsíthető, hogy az építkezési munkálatok előkészítése, az anyagok beszerzése és az alapok kiásása már 1762-ben elkezdődhetett. Több forrás ugyanis erre az évre teszi a munkálatok kezdetét.⁸

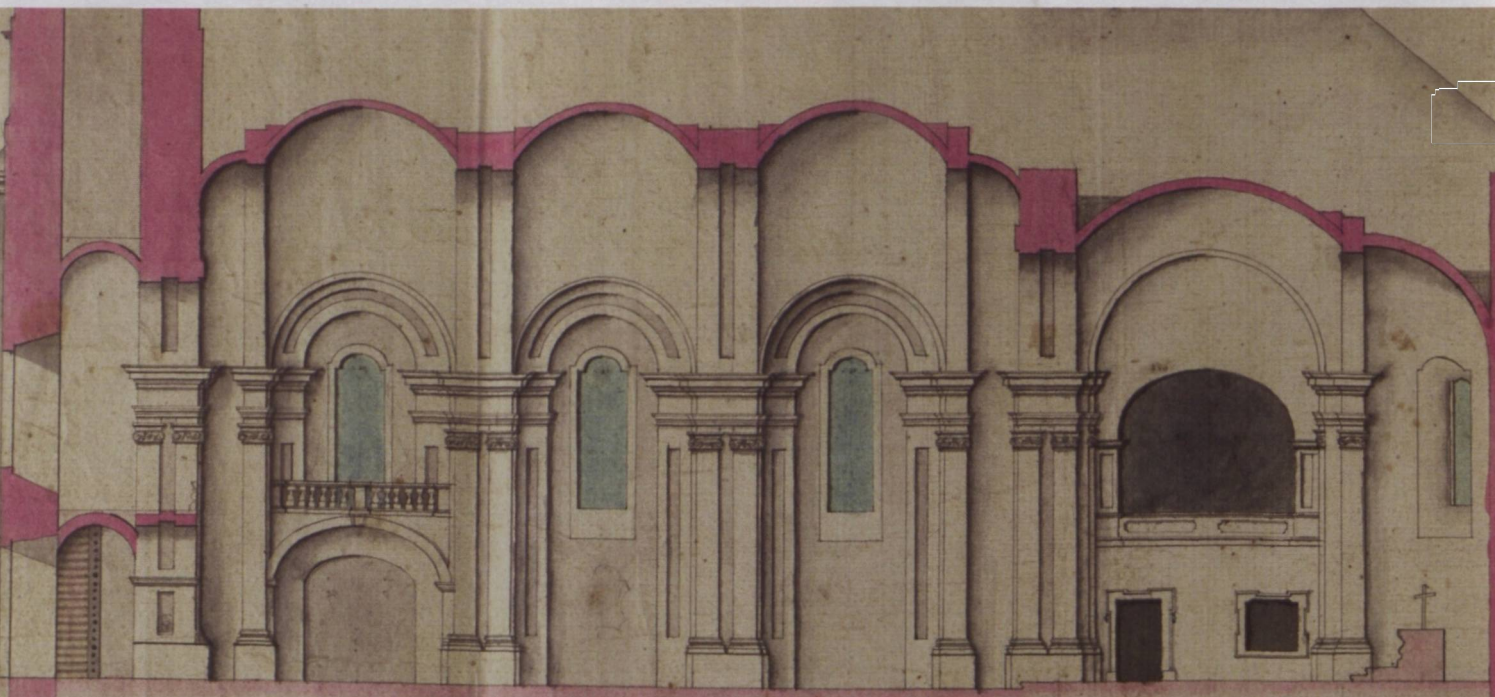
1768-ban, az építkezések utolsó szakaszában Károlyi Antal csongrádi jószágigazgatójához fordult, hogy küldje el számára a templom tervrajzát és költségvetését. Vargha István csongrádi inspektor 1768. március 29-én megküldte a kért iratokat, azonban az ezekhez mellékelte válaszleveléből kiderül, hogy a templom nem a csatolt rajz alapján valósult meg. A kivitelezés során ugyanis több, kisebb módosítást eszközöltek rajta, az ezeket feltüntető tervrajzot pedig a kőművesmester magával vitte Pestre.⁹

Nem tudjuk pontosan, hogy a grófnak milyen tervei voltak a már lassan befejezés előtt álló templom tervrajzával. Talán csak a család levéltá-

rában szeretne volna elhelyezni, esetleg más épület mintájaként szeretne volna felhasználni. Valószínűbb azonban, hogy a félbemaradt torony felső szintjének és sisakjának, vagy a főoltár megtervezéséhez volt rá szüksége. A levélhez csatolt rajz és költségvetés azonos lehet a Károlyi-levéltárban őrzött, a csongrádi templomról készített tervvel és költségtervezettel. A rajzon látható templom alaprajzi elrendezése, kialakítása – a későbbi átalakításokat leszámítva, a címeres kapuépítmény kivételével – szinte tökéletesen megegyezik a jelenlegi épülettel.¹⁰

A pesti építőmester által elvitt, módosított tervrajz talán az „altemplom” létére vagy nemlétére is világos választ adhatna. Bár az 1842-ben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyv világosan rögzíti, hogy a templomnak sem kriptája, sem hozzá csatolt temetője nincs (*Cryptam non habet, neque sibi adjunctum Coemeterium*),¹¹ és az eredeti építési terveken sem szerepel alépítmény, a szájhagyomány tényként kezeli meglétét. Szarka Mihály emlékirataiban meg is jelöli (egészen pontosan 1910–11-re teszi) a befalazás dátumát.¹² Dudás Lajos lejegyzi, hogy a helyi emlékezet szerint a templom (vagy inkább annak egy része) alatt húzódó temetkezési helyet sohasem használták.¹³ A feltételezésekre egy átfogó régészeti vizsgálat tudna megnyugtató feleletet adni.

A templom építési munkálatai hét évig, 1769-ig tartottak: a költségeket részben a templom patronusa, részben a csongrádiak fedezték.¹⁴ A város az építkezéshez 6000 forintot kölcsönzött a földesúrtól, emellett Károlyi évente 500 forinttal tá-

mogatta az építkezést. Dudás Lajos adatai szerint építőkö hiányában a környéken fellelhető összes építőanyagot – még a Bokros és Tiszaújfalu határán állott Nagykőhalom templomának köveit is – behordták a templom alapjába.¹⁵

A templom 1768-ban került tető alá.¹⁶ Ekkora két mellékoltár is elkészült, az egyiket Szent Anna, a másikat Corpus Salvatoris Nostri (Oltáriszentség, vagy Üdvözítőnk Szent Teste) tiszteletére állították. A főoltár építménye a kezdeti időszakban teljesen hiányzott. Hogy a templomnak legalább ideiglenesen legyen főoltárképe, 1770-ben Vincze István plébános levéllel fordult Migazzi Kristóf váci püspökhöz, melyben kérte, hogy a régi plébániatemplom privilegizált (kiváltságos) főoltárképét áthozhassák az új templomba.¹⁷ A szükséges engedély megszerzése után a képet átszállították, majd Erdélyi József (Antal) nagyprépost Nagyboldogasszony napján Mária Mennybevétele titulussal áldotta meg a templomot.¹⁸ Ezzel a korábbi Nagyboldogasszony-plébániatemplom dedikációja az új templomra szállt, a belsővárosi templom pedig a néhány évvel később lebontott Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolna főoltárképét és Szent Rókus titulussát örökölte meg.¹⁹

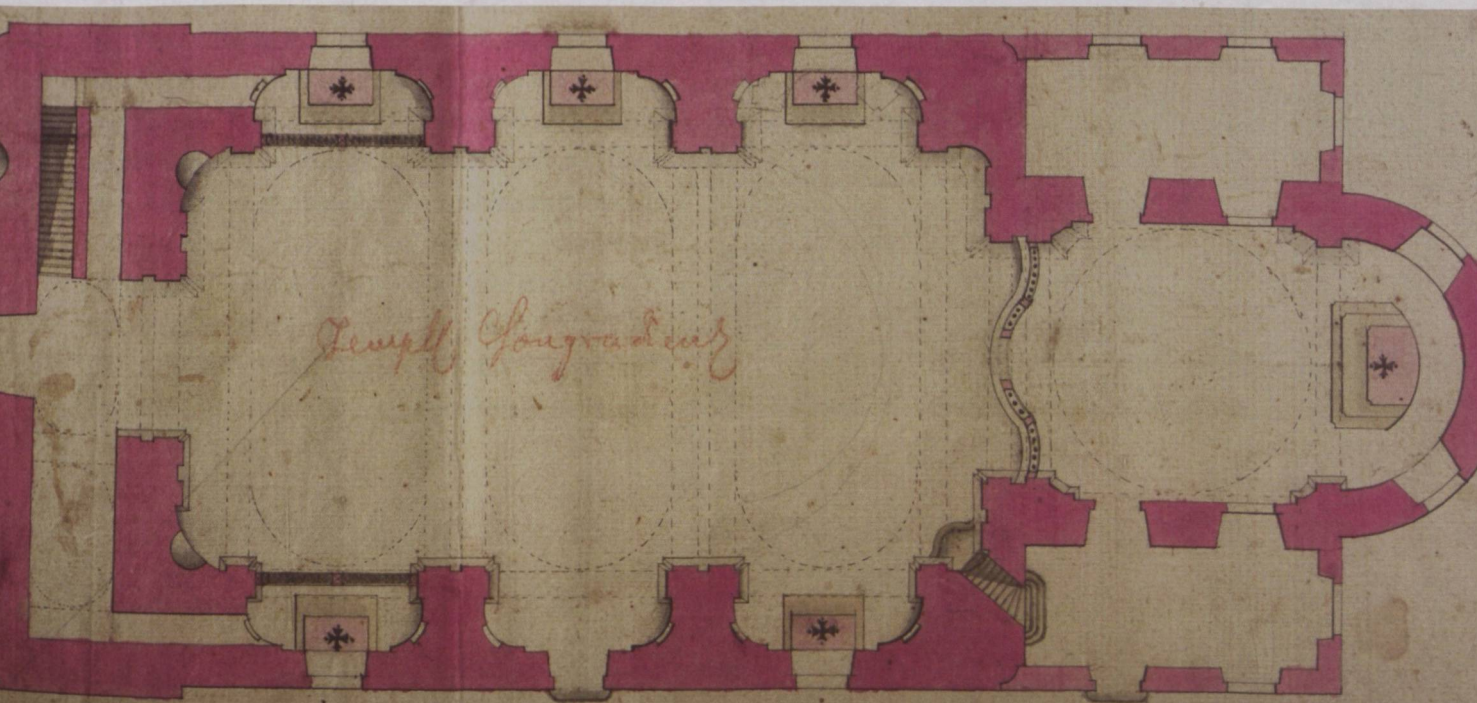
A település az új plébániatemplom elkészültével jellegzetesen „kétpólusúvá” vált, a régi és az új központ (korabeli iratokban Belső- illetve Külsőváros) egyre határozottabban elkülönült egymástól. Kanyó András plébános 1783-ban készült összeírása szerint Csongrád kb. 5700 lakosából mindössze ezerszázan éltek a Belsőváros-

ban, vagyis a többség már ekkoriban az új plébániatemplom és a Tisza által közrefogott területen építette fel otthonát.²⁰

A templom megáldásának²¹ évében a torony feltehetően csak a párkány magasságáig készült el. A harangokat a templom mellett álló fa haranglábban helyezték el.²² Nem sokkal a munkálatok befejezése után a tetővel is problémák adódtak. 1773-ban a plébános a főoltár állítása mellett a tető kijavítására is megpróbálta megnyerni a grófot. Károlyi végül a „még tökéletesen fel sem épült, de már romladozó” fedél elkészítésére szükséges összeget az uradalmi pénztárból hitelezte meg. A költségek törlesztésére egy urasági majorsági szántóföld hasznát ajánlotta fel.²³ 1776-ban a tető az erős szelek miatt ismét megrongálódott. A helyreállítás megszervezése, a cserepező mesterek megbízása a csongrádi jószágigazgatóra hárult.²⁴

1782-ban ismét erős szél tett kárt a templom tetőzetében. Kanyó András plébános, akárcsak elődjei, Károlyi Antalhoz folyamodott, és a tető kijavítása mellett a torony és a főoltár megépítését is kérelmezte.²⁵ A tetőt végül Balthasar Fischer kecskeméti kőművesmesterrel javíttatták ki, aki a későbbi károk elkerülése érdekében – a tető épségét veszélyeztető szél erejének felfogása céljából – megemelte a templom párkányzati részét is.²⁶

A torony feljebb-építéséhez 1784-ben kezdtek hozzá, és a következő évben be is fejezték.²⁷ A munkálat szükségszerű volt, hisz – amint Dudovits János csongrádi számtartó beszámolójából kiderül – az alacsonyan elhelyezett harangok hangja nem hallatszott messzire, így a lakos-

ság nem értesülhetett a misék pontos idejéről.²⁸ Ezen a ponton említést érdemel az a 19–20. század fordulóján sokat hangoztatott, ám minden valós alapot nélkülöző szóbeszéd, mely szerint az épület kéttornyúra volt tervezve, a falak is ennek megfelelően készültek egészen a tetőmagasságig, s miután a város a maga erejéből nem tudta befejezni a munkát, Károlyi Antal támogatásához folyamodott, aki csupán egy, a templomhoz mérve aránytalanul karcsú tornyot építtetett.²⁹ A torony építéséhez kapcsolható másik, népszerű tévhit, miszerint építkezés közben elfogyott a téglá, így a torony túlzottan alacsony lett.³⁰

Károlyi ugyanebben az időszakban fehérre festette a templomot, a padlót négyzetes kövekkel rakatta ki. Új harangokról, toronyóráról is gondoskodott. Az első toronyóra Budán készült Miller István műhelyében, 1795-ben.³¹

1791-re a tető rossz állapota miatt a templom boltozata megrepedt, ezért az akkori plébános, Kanyó András ismét a templom patrónusához, Károlyi Antalhoz fordult, hogy a nehéz cseréptetőt zsindelyre cseréltesse le.³² Kívánságát az időközben elhunyt gróf özvegye, Harruckern Jozefa teljesítette 1792-ben.³³

A templom tetőzete legközelebb 1824-ben szorult javításra. Ekkor teljesen kicserélték a boltozatot beomlással fenyegető fedélszéket, majd ismét zsindellyel fedték be.³⁴ A kegyúr ragaszkodott hozzá, hogy a munkálatokat Aradon vásárolt „marosi fákkal” végezzék. Levelében kikötötte, ha Aradon nincs, Pestről kell fát hozatni.³⁵

1831-ben a templom keresztjét a gombbal együtt a szél letörte.³⁶ 1842-ben a templom tornyát Károlyi István kegyúri engedélyével kissé megmagasították.³⁷ A templom hivatalos felszentelését ugyanebben az évben eszközölte gróf Nádasdy Ferenc váci megyéspüspök. A szent olajjal való megkenések helyét tizenkét festett felszentelési kereszt őrzi a falakon.³⁸

1871-ben a toronyra a gyakori tüzesetek miatt vaskarzatot (ahogy a népnyelv hívta: „körben járókát”) építettek. Szükségességét a plébános a következőképpen indokolta: „noha a város a nagy-

Ezen saját aláírásommal erősített Bixonybíró
 által a kívánt bejegyzésemet adom az
 iránt, hogy az egyházi Birtoklásom alatt
 lévő Csongrád Merővárosi Templom
 mely a Boldog Affonyrud címerzetek,
 Bixonyi Felhatalmazás. Conservatio: 1842
 tartásával felmagasítható. Kelt
 Göthi Kastélyomban Pünkösd hava
 26^{án} 1842^{ik} évben.

S. Károlyi István.

templomnál két toronyt tart, ezek örökése
 mit sem ér, mert mozgásra elegendő helyök nem
 lévén, hamar elalszanak, s így tűzvész alkalmával
 nem ők figyelmeztetik erre a népet, hanem a nép
 őket.³⁹ A karzat tervét és költségvetését az ura-
 dalmi geometra készítette, majd Rappensberger
 József mérnök hagyta jóvá.⁴⁰ Váry Gellért egy Bó-
 csa nevezetű csongrádi lakatosmestert nevezett
 meg kivitelezőként.⁴¹ 1873-ban elkészült a torony
 és az orgonakarzat („kórus”) boltozata, Horváth
 Mihály építész vezetésével.⁴² A fa járópallókat
 1912-ben vaslemezekre cserélték ki.⁴³

A templom méreteihez mérten alacsony,
 „szemnek kedvezőtlen”⁴⁴ torony magasztását⁴⁵
 1886-ban kezdeményezték a csongrádi előjárók,
 miután egy nagyobb szélroham jelentős károkat
 okozott a bádgtetőben. A költségeket a telepü-
 lés és a templom pénztárából, adományokból és
 a kegyúr támogatásából fedezték. A tervrajzot
 Makai Endre budapesti építész díjmentesen, szü-
 lővárosa iránti kegyeletből készítette el.⁴⁶ A kő-
 művesek, a rézműves és a művezető kecskeméti és
 hódmezővásárhelyi mesterek voltak.⁴⁷ A Joseph

Bittheuser (a Károlyiak uradalmi építésze) által
 tervezett, eredeti bádogsisakot lecserélték,⁴⁸ az
 új – feltehetően az eredetinél magasabb – sisak
 vörösrézből készült. Tetejére 1886. október 26-án
 villámhárítót, kis keresztet, az alatta levő gömbbe
 pedig emlékiratot helyeztek.⁴⁹

1891-ben az előjáróság a harangok alatti szin-
 ten – az egyházi hatóságok megkérdezése nélkül
 – tűzőri szobát alakított ki.⁵⁰ Hegyi Antal plébá-
 nos indulatos levélben jelezte feljebbvalói felé,
 hogy a település a toronyba „deszkákból összetá-
 kolt, veszedelmes tűzfészket építtetett, s azt a leg-
 primitívebb fűtésre rendezte be [...] ez a fülkének
 csúfolt búvóhely nagy mértékben veszélyezteti a
 templom és szerelvényeinek biztonságát, kivált
 miután a toronyban több öl hasábfa is van felhal-
 mozva”.⁵¹ Panaszának egy alispáni határozat adott
 helyet, mely elrendelte, hogy a település az őrszo-
 ba deszkafalát mészhabarccsal rakott téglafallal
 helyettesítse. Tűzifa pedig csak a szükséges napi
 mennyiség lehet a toronyban.⁵²

A tűzőrök a település alkalmazásában álltak,
 feladatuk a határ folyamatos szemmel tartása volt.

Az 1850–60-as években, amikor éppen nem volt a városnak fogadott órásmestere, a toronyórát is ők húzták fel és kenték meg olajjal.⁵³ Negyed-óránként körbejártak az erkélyen, majd a négy égtáj felé hangos „Dicsértessék a Jézus” kiáltással jelezték, hogy ébren vannak. Tűz észlelése esetén félreverték a nagyharangot, és a veszedelem irányát jelölve vörös lobogót, éjjel vörös lámpát tűztek a karzatra.⁵⁴ Csongrádot 1896 után négy kerületre osztották, így a harang kongatásával a tűzör a veszélyeztetett kerület számát is jelezni tudta.⁵⁵ Munkájuk fontosságát jelzi, hogy a település első telefonvonala a torony és a szemben lévő városháza között létesült 1901-ben.⁵⁶ Az 1920-as években a tűzörök bizonyos, hogy harangozói szolgálatot is elláttak.⁵⁷

A toronyörök téli fűtése – míg csak hivataluk létezett – örökös gondot jelentett. „Ezek az istenadta öreg emberek ebben a veszett hidegben majdnem nyári ruhában gunynyasztanak a szellős toronyban. Ezelőtt volt nekik egy kis fülkájuk egy kis vaskályhával, hol gémberedett tagjaikat hébe-hóba felmelegíthették. Az előljáróság azonban ezt elpusztította, azzal indokolta meg, hogy

behúzódnak a melegre és nem vigyáznak.” – írja a Csongrádi Lap 1911 telén.⁵⁸ A település nem sokkal később petróleum kályhát vásárolt a toronyba. A kályha – amellet, hogy egészségtelen volt – működéséhez nem biztosítottak petróleumot.⁵⁹ A toronyörök végül bográcsban vittek fel faszenet az őrhelyre.⁶⁰

A toronyóra kenésére, felhúzására és javítására az 1850-es években előbb Schweizner Józsefet, Szalkai Szabó Györgyöt majd Kammerer Józsefet bízta meg a település. A következő évtizedekben Kammerer Pál, Szöllősy Balázs majd Kammerer Dezső felelt a működéséért.⁶¹ A 19. század utolsó harmadában a kiszolgált szerkezet rendkívül megbízhatatlanul működött. Bár igyekeztek rendszeresen javíttatni és összehangolni a vasút- és hajóállomáson valamint a távírdában lévő órák járásával, mégis – az utazni vágyók legnagyobb bosszúágára – gyakran felmondta a szolgálatot. Ideiglenes megoldásként az óraszerkezet 1897-ben szélfogó faköpenyt kapott.⁶²

Hegyi Antal plébános 1889-ben lehangoltan jelentette egyházi feljebbvalóinak, hogy a csongrádi plébániatemplomnak „a mily párját ritkítólag

szép építésze, ép oly elavult és lerongylott külseje, belseje.”⁶³ Hegyi plébános – tevékeny és rendszerető ember lévén – nagy erővel dolgozott a templom megszüpítéséért és a szerelvények kibővítéséért. Elszántságáról, újabb és újabb (rendszerint megvalósult) ötleteiről a váci püspöki hivatalnak címzett levelei tanúskodnak. Saját keresetéből áldozott a templom belsejének (1,5 méter magasságig) olajos festékekkel való bevonására, a szentély és a sekrestye mozaik, illetve keramit burkolatának kialakítására.⁶⁴ A belső berendezésre biztosítást kötött, a befelé nyíló tölgyfa ajtókat – tűzvédelmi okokból – kifelé nyílókká alakította át.⁶⁵

1895-ben Károlyi Sándor gróf kegyúr a plébániai templom tetejét kátránnyal vonatta be, egy évvel később – a millennium tiszteletére – a külső falakat is kimeszeltette.⁶⁶ 1904-ben a torony külső vakolatát az idő és a harangozás kikezdté: nem csak a festék, de a díszek is lehullottak róla.

A kegyúr a nagyboldogasszonyi búcsúra hozatta rendbe a falakat.⁶⁷ 1905 nyarán a rendkívüli súlyú Jézus Szíve harang rendszeres használata miatt a templomkarzat boltozata megrepedt, így azt vaspántokkal kellett megerősíteni.⁶⁸

Ugyanebben az időszakban az előjáróság megelégette a lakosság panaszait, és intézkedni kezdett a toronyóra kijavítására, illetve esetleges cseréjére vonatkozóan. Az árajánlatokon fellángoló viták miatt azonban az óra ügye még évekig keresztül megoldatlan maradt. 1910-ben a Csongrádi Újság éles hangú cikkben bírálta az előjáróság tehetetlenségét, gúnyosan körvonalazva a lehetetlen körülményeket.⁶⁹

A templom homlokzatán eredetileg csak egy ajtó volt: a kórusba vezető ajtót és a szimmetria kedvéért létesített jobb oldali „vak” ajtót 1910–1911-ben építették.⁷⁰ A villanyvilágítást 1913-ban vezettette be dr. Thury Károly plébános, legelőször

is a lourdes-i Mária-oltárhoz.⁷¹ 1914–1915 között a templombelsőt kifestették, ezzel egyidőben különböző restaurálási munkálatokat is végeztek: felújítottak az oltárokat, új, színes üveglakokat készítettek. A toronyóra régóta várt lecserélésére a két világháború között, 1925-ben került sor. A kiszolgált szerkezetet a Szent Rókus-templom tornyába szerelték fel. A Budapesten készült, új toronyóra számlapja tejjüvegből volt, és hátulról kapott villanyos megvilágítást.⁷²

1940-ben a község hangerősítőt vásárolt a templomba, hogy javítsanak az akusztikán.⁷³ Az épületet 1946-ban újravakolták. Ebben az évben a templom teteje is beázott, a festés több helyen megrongálódott. A pesti Eternit gyár 275 kg szerszírért vállalta a tető kijavítását.⁷⁴

Az evangéliumi oldalon lévő raktár keresztelőkápolnává alakítását 1952-ben hagyja jóvá a váci

megyéspüspök. Csupán azt kérte, hogy amennyiben figurális festésére kerül sor, a terveket küldjék el Vácra, jóváhagyásra.⁷⁵

1958-ban a városi tanács műemlékvédelmi okokra hivatkozva engedélyezte a templom külső tatarozását. A munkálatokat Jentetics József budapesti kőműves végezte. Ugyanekkor a palatetőt is kijavították, a függőeresz-csatornákat Marosi Endre budapesti bádogos állította helyre.⁷⁶

A templom külseje 2010-ben ismét megújult: a kivitelezést a kiskunfélegyházi Előregyártó-Szerelő és Építőipari Fővállalkozó Kft. végezte. Az épület falait alászigetelték, a homlokzatot felújították; a tetőszerkezet kijavították, elkészült a cserépfedés. A munkálatok finanszírozásához az egyházközségnek 13 millió forint pályázati önrőt kell biztosítania.⁷⁷

Jegyzetek

- ¹ Erdélyi 1998. 7; Gyöngyössi 2014. 31–37. Kovács 1977 (1929).
- ² A település 18. század eleji történetéről, az egykori Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templomról bővebben lásd: Bara–Gyöngyössi 2016.
- ³ MNL OL, P 398, 6691.
- ⁴ MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a. // MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a.
- ⁵ A levélben foglaltak fontosságát mutatja, hogy később Fábián István plébános kéri a levél elhelyezését a püspökség levéltárában, vagy annak visszaküldését a plébániára megőrzés céljából. Lásd: VPL APar. Cs. 1763. április 4. Fábián István plébános levele a váci püspöknek.
- ⁶ VPL APar. Cs. 1763. március 29. Károlyi Antal levele új templom építéséről.
- ⁷ VPL APar. Cs. 1763. április 4. Fábián István plébános levele a váci püspöknek az új templom építéséről.
- ⁸ A templom 1784. évi vizitációja és Historia Domusa az építkezések kezdetét, illetve az alapkő elhelyezésének idejét 1762-re teszi. Utóbbi megbízhatatlanságát jelzi az a következtetés is, hogy ezt az időpontot egyik helyen Berinkei, a másik helyen Fábián István plébánosságának idejére helyezi. Lásd: 1784. VPKL, Liber VIII. 698–713. Vö. NPI Historia Domus I. 22. 105.
- ⁹ MNL OL, P 398, 78623. 1768. március 29. Vargha István csongrádi inspektor levele Károlyi Antalhoz. Derekegyház.
- ¹⁰ MNL OL T 20, No. 195/1. A csongrádi templom tervrajza.
- ¹¹ VPL Lib. Vis. 1842. Situs Ecclesiae Parochialis ac Matris.
- ¹² Szarka (kézirat) 1967. 1.
- ¹³ Dudás 2000/b. 54.
- ¹⁴ VPL 1778: Liber VII, 285–297.
- ¹⁵ Dudás 1999. 18–19. 1767-től kezdődően a templom szomszédságában új plébániaépületet emeltek. Ennek megsegítésére Károlyi a bordézma egy részét elengedte. MNL OL, P 398, 11537. Csongrád város folyamodványa a templom építésére igényelt 6000 forint adósság ügyében; VPL, 1842. Liber XVII. 149; NPI Historia Domus I. 22–23.
- ¹⁶ NPI Historia Domus I. 23.

- 17 VPL APar. Cs. é.n. Vincze István levele a váci püspöknek. Az oltárképhez kötődő, feltehetően a pápától nyert búcsúkiváltágokról ezidáig nem került elő egyértelműsítő forrásanyag.
- 18 VPL APar. Cs. 1771. március 3. Vincze István levele Vácra a templom megáldásáról (1770. augusztus 15). Megjegyzendő, hogy ezzel szemben a templom Historia Domusának egy későbbi bejegyzése és a püspöki vizitáció 1784-es jegyzőkönyve szerint a templomot egy évvel korábban, 1769-ben benedikálták Mária mennybevétele tiszteletére, tehát azelőtt, hogy a titulusnak megfelelő oltárt felállították volna. Vö. NPI Historia Domus I. 24. és VPL 1784. Liber VIII, 698.
- 19 Részleteiben lásd: Bara–Gyöngyössi 2016.
- 20 NPI Historia Domus I. Kanyó András összeírása.
- 21 A templom felépülésekor Vincze István csongrádi plébános – Migazzi Kristóf váci megyéspüspök felhatalmazásának engedelmeskedve – csupán megáldotta az épületet. A felszentelésre 1842-ben került sor.
- 22 VPL 1778. Lib. Vis. Liber VII, 285–297.
- 23 MNL OL, P 398, No. 33000. 1773. július 18. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához. „A mi a Templomnak megromladozott fedelét illeti, tsudáalom, hogy még fel sem lépült tökéletesen, már is romladozik, és a Város meg nem igazítja? Ez is circiter mennyibé telnék, elvárom tudósítását kegyelmednek, addig pediglen egy punctumra se resolválok semmit is.”; MNL OL P 398, 33005. 1773. augusztus 6. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához. Nagykároly. „A mi a még fel sem épült, és már is elromladozott fedelét a Csongrádi templomnak illeti, joban hagyom a kegyelmed projectumát, hogy az Helységnek az uraság Majorság földjéből adattassék egy esztendőre egy darab bé vetni való föld, ennek hasznából az templomnak említett fedele állítassék fel, addig is pediglen kölcsönözzön pénzt az Helységnek az Uraság Cassája.”
- 24 MNL OL P 398, 42958. 1776. július 19. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak.
- 25 MNL OL, P 398, 32438. 1782. április 22. Kanyó András csongrádi plébános levele Károlyi Antalnak.
- 26 MNL OL, P 398, 43114. 1782. május 30. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak. Hódmezővásárhely; Uo: No. 43118. 1782. július 25. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak. Hódmezővásárhely (mellékletében Balthasar Fischer kőművesmester költségtervezete).
- 27 NPI Historia Domus I. 37.
- 28 Lásd: MNL OL, P 398, 32438. Kanyó András csongrádi plébános levelének melléklete.
- 29 VPL APar. Cs. 1891. június 25. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak; *Csongrádi Újság*, 1909. június 20. VII. évf. 25. szám, 3. old.
- 30 Dudás 1998. 109.
- 31 NPI Historia Domus I. 37.
- 32 MNL OL, P 398, 32440. 1791. június 25. Kanyó András levele Károlyi Antalhoz. Csongrád.
- 33 Lásd: NPI Historia Domus I. 104–; Az 1791. augusztus 24-én Penzingben (Bécs) meghalt Károlyi Antal emlékére a templomban ünnepélyes halotti misét tartottak. Lásd: NPI Historia Domus I. 42.
- 34 VPL APar. Cs. é.n. A templomtető javításával kapcsolatos iratok. Erdély János jószágigazgató utasítása a csongrádi tiszttartóságnak; Már Ferenc uradalmi tiszttartó és a váci káptalan levélváltása.
- 35 VPL APar. Cs. 1823. július 11. Már Ferenc tiszttartó levele a csongrádi előljáróságnak.
- 36 Dudás 1998. 115.
- 37 VPL APar. Cs. 1842. május 26. Károlyi István engedélye a templom megmagasításához. Fót.
- 38 VPL APar. Cs. 1842. május 26. Gr. Károlyi István igazolása.
- 39 NPI Historia Domus I. kötet, 111.
- 40 VPL APar. Cs. A váci Egyházmegyei Hatóság és Alvinczi Ferenc plébános levélváltása a karzat építésének tárgyában (mellékletekkel).
- 41 Váry 1974. 31.
- 42 VPL APar. Cs. 1873. február 18. Alvinczi plébános levele a torony és az orgonakarzat boltozatának építéséről; VPL APar. Cs. 1873. február 8. Horváth Mihály építész költségvetése az elvégzett munkáról.
- 43 *Csongrádi Újság*, 1912. május 12. X. évf. 19. szám, 3. old.
- 44 *Tiszavidék*, 1894. december 20. V. évf. 51. szám, 2. old.
- 45 Nem letisztázott, hogy ekkoriban a tornyot szerkezetében is történt-e változás, vagy csak az eredeti bádogsisakot cserélték magasabbra.
- 46 MNL CsML CsL Tanácsi Iratok 1872–1829. A kath. Egyház és a város történetének leírása, 1886.
- 47 Dudás 1998. 109.
- 48 Bittheusernek a csongrádi templom toronysisakjához készült rajza alapján fejezték be a hódmezővásárhelyi templom toronysisakját is. Lásd: MNL OL, P 398, 43108. 1783. szeptember 26. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalhoz. Derekegyháza: „Vásárhelyi toronynak fala egészen fent áll [...], annak Tűbját ezen formára, mellyet Pittheuser a Tsongrádi Toronyra csinált, bé fedethettyük.”

- ⁴⁹ Közli: *Szentesi Lap*, 1896. november 6. 45. sz.; Hivatkozik rá: Tari 1977. 8.
- ⁵⁰ VPL APar. Cs. 1892. január 29. A váci püspök levele Csáky Albin miniszternek.
- ⁵¹ VPL APar. Cs. 1891. november 12. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁵² VPL APar. Cs. 1891. december 12. Csongrád járási főszolgabíró intézkedése. Az alispáni hivatal értesítése.
- ⁵³ MNL CsML CsL Képviselőtestületi Iratok, 1848-1871. 1858. március 5. jk. 70. sz.
- ⁵⁴ *Tiszavidék*, 1898. szeptember 11. IX. évf. 37. szám, 3. old.
- ⁵⁵ Szarka (kézirat) 1967. 4.
- ⁵⁶ MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1901. okt. 22. jk. 284. sz.
- ⁵⁷ 1922 februárjában született javaslat arra vonatkozóan, hogy a toronyőrök tűzjelzői szolgálaton kívül hajnali, déli és esti 7 és 9 órai harangozásokra, ill. vasárnapi és ünnepi misékre, hétköznapi misékre és litániákra, olyan misékre melyek nem egyes családok lelki üdvéért tartatnak, háromszori harangozásokat teljesítsenek. MNL CsML CsL Polgármesteri és Főbírói iratok 1872-1949 (1955). 1922. február 6. Községi Képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve a templomi alkalmazottak bérének felemelése ügyében.
- ⁵⁸ *Csongrádi Lap*, 1911. február 19. XXI. évf. 8. szám, 3. old.
- ⁵⁹ *Csongrádi Újság*, 1912. január 14. X. évf. 2. szám, 3. old.
- ⁶⁰ *Csongrádi Újság*, 1912. január 21. X. évf. 3. szám, 2. old.
- ⁶¹ Forgó-Forgó 1987. 70-71; MNL CsML CsL Tanácsi Iratok (1802) 1849-1871. Tanácsülési jegyzőkönyvek, a/7 - 13 k. 1859. november 26. jk. 315.
- ⁶² *Csongrádi Lap*, 1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 3. old.
- ⁶³ VPL APar. Cs. 1889. május 6. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁴ VPL APriv. Hegyi Antal, 1893. február 3. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁵ VPL APar. Cs. 1890. április 15. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁶ *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 29. II. évf. 39. szám 3. old.
- ⁶⁷ *Tiszavidék*, 1904. július 24. XV. évf. 30. szám, 2. old.
- ⁶⁸ *Csongrádi Újság*, 1905. október 22. III. évf. 43. szám, 2. old.
- ⁶⁹ „Nagytemplomunk toronyórája, mely egyetlen nyilvános órája városunknak, melyhez tehát épen azért összes lakostársaink igazodnának az időszámításban, öreg is, ócska is, beteg is, nyavalyás is és így minduntalan fölmondja a szolgálatot. Ami nem is csoda, mert szegény akkor se volt új, mikor 1785-ben a város akkori előljárósága ezen „magas” és fontos hivatalában elhelyezte. Akkor is valahol a zsidvásáron szereztek és így valóban nem csoda, hogy százhuszonöt évi lábadozás után a jól megérdemelt nyugalomba kívánczik; mert hiszen ha vadonat új lett volna, mikor a csongrádi toronyba föltették, akkor is megunhatta volna már a 125 évi szolgálatot.” *Csongrádi Újság*, 1910. december 4. VIII. évf. 49. szám, 1. old. A csongrádi iskolások még 1924-ben is inkább a malomtűlök reggeli hangjához igazították ébredésüket.
- ⁷⁰ Szarka (kézirat) 1967. 1.
- ⁷¹ Dudás 2000./a. 84. Ajánlattétel: NPI 1912. június 11. Hazai Villamossági Rt. ajánlata.
- ⁷² *Csongrádi Újság (II)* 1925. augusztus 2. IV. évf. 53. szám, 3. old.
- ⁷³ NPI Historia Domus II. 104.
- ⁷⁴ Dudás Lajos 2000/a. 102.
- ⁷⁵ NPI 1952. december 27. A váci püspök levele Szolnoky Jánosnak.
- ⁷⁶ NPI 1958. július 15. Csongrád Városi Tanács Végrehajtóbizottságának levele a helyi plébánosnak.
- ⁷⁷ *Hírmondó*, A Nagyboldogasszony-plébánia lapja, 2010. nyár, 12.
- ⁷⁸ MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a.

